

CONTRIBUȚIA LUI PLATON LA LOGICA SPECULATIVĂ

Prof. univ. dr. Ștefan-Dominic Georgescu,
Academia de Studii Economice, București

stefan_geodom@yahoo.com

Abstract: *The author of the study refers to some of the most important contributions of Plato regarding speculative logic and supports the statement that, although Plato's works do not contain a systematic approach on logic, on the one hand, and, on the other hand, Plato's manner of dealing with philosophical issues is not suitable for the science of logic, nevertheless, the merits of the Greek philosopher regarding the history of logic are substantial, especially since Aristotle takes from Plato more concepts of his own logic.*

Keywords: *logic, dialectic, speculative, idea.*

Sistemul filosofic platonician reprezintă, fără îndoială, un moment de reorientare pentru filosofia antică greacă și, implicit, pentru filosofia occidentală. Desigur, această schimbare fusese anunțată încă de sofști, dar mai ales de Socrate, aceștia mutând interesul de pe cercetarea naturii pe investigarea conștiinței umane; cu alte cuvinte, odată cu Socrate filosofia câștigă cea de-a doua mare componentă a sa, și anume etica, după ce presocraticii pusese accentul pe studiul naturii sau fizică. Logica va mai trebui să aștepte o perioadă de timp până la elaborarea sa sistematică, odată cu Aristotel. Aceasta deoarece, în ciuda amplitudinii și diversității temelor abordate, sistemul platonician nu conține o tratare elaborată a logicii; temele specifice acestei discipline filosofice se regăsesc sporadic în dialogurile lui Platon¹ și, de cele mai multe ori, ele sunt amestecate cu probleme de metafizică, etică sau teoria cunoașterii. O lectură nepărtinitoare a operei platoniciene îndreptățește ideea că Platon nici nu a intenționat să separe discuția problemelor logicii de celelalte domenii ale filosofiei și că el se referea la chestiuni privitoare la logică numai în măsura în care lămurirea acestora servea la atingerea scopurilor propuse inițial, scopuri care țineau de alte discipline filosofice care erau de interes pentru filosoful grec². Abia Aristotel va da o tratare separată a logicii, întemeind-o ca știință filosofică autonomă, chiar dacă îi rezervă acesteia rolul de *organon* și nu o folosește în nicio altă lucrare. În ciuda acestei situații, nu se pot contesta contribuțiile lui Platon la evoluția logicii, el fiind acela care ridică multe dintre problemele care își vor găsi o tratare sistematică în logica lui Aristotel. Este vorba aici de cel puțin câteva teme majore ale logicii: statutul adevărului și al falsității și entitățile logice purtătoare ale acestora; inferențele valide; definiția³. Evident, discuția despre toate aceste subiecte nu apare într-o singură lucrare a lui Platon; ele sunt abordate în mai multe dialoguri și o considerare sistematică a lor este absolut îndreptățită, tocmai pentru a scoate la iveală

¹ Mai ales în dialogurile numite logice: *Parmenide, Sofistul, Theaitetos și Omul politic*.

² Vezi M. și W. Kneale, *Dezvoltarea logicii. I*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, trad. Cornel Popa, p. 26 și *passim*. Punctul de vedere al autorilor acestei lucrări, potrivit căruia Platon ar fi fost ostil unei tratări separate a logicii formale, pare a fi exagerat. Probabil că Platon prefera, din motive didactice, să trateze temele filosofice sub forma dialogurilor, iar nu scriind tratate. Iar o disciplină filosofică putea fi abordată separat numai într-un tratat cum va scrie Aristotel. În plus, Platon pare să prefere stilul narativ, tocmai pentru a putea ilustra de fiecare dată tezele sale prin recursul la exemple și aplicații. Este doar o dovadă a preferinței pentru un anumit stil, iar nu o dovadă a ostilității față de o anumită manieră de a trata o disciplină.

³ *Ibidem*, p. 26 și urm. Vezi și A. Dumitriu, (1993), *Istoria logicii*, vol. I, Ed. Tehnică, București, p. 144.

deschiderile realizate de filosoful grec. Prin urmare, se poate vorbi despre o logică a lui Platon, care poate fi foarte ușor reconstruită și plasată la începutul unei istorii a științei logicii⁴. De altfel, Platon este primul dintre filosofi (evident, împreună cu maestrul său, Socrate, căruia gândirea occidentală îi datorează reabilitarea conceptului, redus de sofști la o simplă convenție, precum și fixarea acestuia prin definiție⁵), care își va îndrepta privirile spre idei și va considera că realitatea ultimă este de natura gândului, depășind fiziologismul presocraticilor⁶. Este clar, în acest context, că pasul imediat următor trebuia să fie chiar elaborarea sistematică a unei științe a gândirii în sine, adică o logică, ceea ce va înfăptui Aristotel. Totuși, trebuie făcută o diferență clară între ontologia lui Platon și contribuțiile sale în domeniul logicii. Teoria Ideilor ține de domeniul celei dintâi și numai în mod accidental de cea de-a doua. De altfel, în ceea ce privește tratarea formală a logicii, Platon are foarte puține lucruri de spus. Nu există o clasificare a silogismelor, ci numai folosirea unor moduri și figuri în cadrul dialogurilor cu scopul de a ajunge la anumite concluzii; nu există decât rudimente ale teoriei judecății, în *Parmenide* și *Sofistul*; există preocupări evidente pentru a găsi definiții, dar nu se face nicăieri vorbire despre reguli ale definiției sau despre tipuri de definiții. În ceea ce privește ultimul aspect, se poate spune numai că Platon nu prea agreea definițiile ostensive, din vreme ce refuză deseori, în dialoguri, să accepte că, de pildă, frumosul ar fi o femeie frumoasă, un cal frumos etc. (răspunsuri pe care, de obicei, le primea de la interlocutorii săi care se ocupau cu sofistica). De altfel, a pretinde o astfel de abordare ar fi extrem de exagerat în cazul lui Platon, mai ales sub aspectul disciplinei discursului: în afară de dialogurile logice și, poate, de *Phaidon*, Platon pornește de la lucruri concrete și ajunge la definiții generale sau la distrugerea prejudecății autorului; cu alte cuvinte, el nu recurge la elaborarea de tratate, așa cum va face, ulterior, Aristotel, ceea ce îl împiedică să aibă un punct de vedere riguros și sistematic în ceea ce privește logica. Folosirea miturilor, a metaforelor și a figurilor de stil, a limbajului poetic și plin de alegorii, se potrivește destul de puțin cu disciplina logicii⁷. În ciuda acestor lucruri și în ciuda faptului că, la Platon, nu se regăsesc contribuții legate de tratarea formală a logicii, sunt mai multe aspecte care nu pot fi neglijate într-o istorie a logicii.

Primul – poate și cel mai important lucru care privește logica speculativă – este acela legat de fixarea ideii ca formă aparte a gândirii. Hegel a recunoscut în ideea platonice ceea ce ulterior se va numi idee speculativă. Astfel, ideea speculativă – forma de bază a logicii speculative – este diferită de ideile subiective, pe care Hegel le va numi simple intuiții sau reprezentări și care au caracterul de a fi în mintea umană (*in mente*, cum se petrec lucrurile în cazul lui Aristotel)⁸. Caracteristica principală este aceea că aceste idei speculative se află dincolo de gândirea umană și că ele sunt cele care „posedă omul”⁹. Prin urmare, logica speculativă debutează, odată cu Platon, cu teza că, în afară de ceea ce se numește o idee obișnuită, intuitivă, sensibilă, există și ideea filosofică,

⁴ O astfel de reconstrucție se regăsește în lucrarea lui Al. Surdu, (1989), *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *Opere VI*, Ed. Științifică și enciclopedică, București.

⁵ A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 141.

⁶ Această apreciere ține, mai degrabă, de ontologia platonice, iar nu de logică, miza fiind aceea a clarificării legăturii dintre idei și lucrurile sensibile. Totuși, se prefigurează o tratare a gândirii – adică o logică – separat de aplicațiile ei. Vezi și G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. I*, Ed. Academiei Române, București, 1963, trad. D. D. Roșca, p. 485 și *passim* și A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 144.

⁷ Această manieră de a scrie și de a trata problemele îl va face pe Hegel să spună că platonismul trebuie depășit, din vreme ce rămâne la această formă de expunere prin mituri și metafore. Vezi și G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 472 și urm.

⁸ Plasarea *in mente* a ideilor este tratată pe larg de Al. Surdu în lucrarea *Teoria formelor prejudicative*, Ed. Academiei Române, București, 2005, ediția a II-a.

⁹ Față de ideile subiective, pe care omul le posedă, caracteristica ideii speculative este aceea că ea însăși se înstăpânește asupra minții umane, nefiind doar un simplu produs al proceselor obișnuite ale gândirii, ci rezultatul unei revelații. Vezi G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 470.

speculativă, care, din punct de vedere ontologic, se referă la o altă realitate decât cea accesibilă prin simțuri și, din punct de vedere logic, se supune altor rigori. De pildă, genurile supreme, despre care Platon discută în *Sofistul*, sunt idei-forme care oglindesc realul și la care participă tot ceea ce este. Acestea sunt forme de reproducere a procesului lumii și raporturile dintre ele sunt guvernate de cu totul alte reguli decât cele pe care le respectă ideile obișnuite, intuitive¹⁰.

În al doilea rând, în ciuda nepotrivirii dintre stilul platonician și disciplina logicii, există un aport evident chiar în ceea ce privește tratarea formală a logicii. Pe lângă necesitatea unei tratări separate a ideilor apare și ideea că relațiile dintre idei¹¹ există separat de relațiile dintre lucrurile sensibile, ceea ce îndreptățește și mai mult teza potrivit căreia Platon este primul filosof care are în vedere o doctrină a logicii¹². Evident, este vorba despre o logică specială referitoare la ideile speculative, filosofice, numită și enantiologie¹³. Hegel, pe de altă parte, va introduce această disciplină în logica sa dialectico-speculativă, genurile supreme devenind, astfel, tot idei, dar idei în mintea lui Dumnezeu, studiul acestora fiind, de altfel, chiar conținutul logicii elaborate de gânditorul german¹⁴. Mai mult decât atât: la Platon se prefigurează și o metodologie specifică, de vreme ce el este interesat nu numai de simplul joc al ideilor, ci și de relația dintre idei și realitatea sensibilă, pe care o concepe ca fiind una generativă¹⁵. În consecință, dincolo de tratarea separată a ideilor și a relațiilor dintre ele – logica propriu-zisă – există și o metodologie care are în vedere relația dintre idei și realitatea dată. În plus, dacă ideile platonice sunt ceea ce Hegel va numi idei speculative sau filosofice, metodologia, la rândul ei, ar trebui să fie o metodologie speculativă, care să ia în calcul relația dintre ideile speculative și realitatea dată. Cu această ocazie, Hegel va aduce o critică hotărâtă celor care iau ca separat domeniul transcendenței și cel al existenței, considerând că ideea nu este un simplu model exterior al realității sensibile, ci este legată substanțial de aceasta¹⁶. De altfel, această critică vizează o interpretare greșită a filosofiei platoniciene, cea corectă fiind aceea pe care Hegel o vede ca punând temeiurile propriului său sistem, deși depășirea punctului de vedere platonician este, pentru filosoful german, inevitabilă. Deși recunoaște aceste merite ale lui Platon, Hegel îi va reproșa maniera nespeculativă în care tratează ideile din punct de vedere logic, neținând seama și de individualul concret, pe care îl va considera separat de idei și având caracterul unei simple părelnicii¹⁷.

Al treilea aspect ce trebuie menționat este cel privitor la dialectică. Mai întâi, Platon aduce precizări importante în ceea ce privește natura și rolul dialecticii, dar și tipurile de dialectică, chiar dacă nu face acest lucru explicit. Mai întâi, dialectica platoniană se distinge de aceea a sofistilor prin faptul că nu se rezumă la simpla reducere la imposibil decât într-o primă etapă¹⁸. Aparte de acest lucru, scopul urmărit de Platon este cel

¹⁰ Al. Surdu, (2000), *Gândirea speculativă*, Ed. Paideia, București, p. 50 și urm.

¹¹ Relații care reprezintă conținutul dialecticii. Vezi A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 147.

¹² Vezi și Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 16-18.

¹³ Idem, *Gândirea speculativă*, ed. cit., p. 52-53.

¹⁴ G. W. F. Hegel, (1966), *Știința logicii*, Ed. Academiei Române, București, trad. D. D. Roșca, p. 32.

¹⁵ Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 18. Vezi și G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, I, ed. cit., p. 486 și urm.

¹⁶ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, I, ed. cit., p. 486. Relația strânsă dintre transcendență și existență este observată, în mai multe ocazii, și de Al. Surdu, care păstrează, în mod legitim, separarea dintre cele două domenii, fără a le considera rupte unul de celălalt. Vezi și *Filosofia pentadecă I. Problema transcendenței*, Ed. Academiei Române, București, 2007. Chiar din schema generală a filosofiei pentadecă se observă că Al. Surdu păstrează ideea de sorginte platonico-hegeliană a caracterului generativ al transcendenței. Vezi p. 67.

¹⁷ Este vorba despre ceea ce Al. Surdu va numi separarea ființei (gândirii) de existență. Vezi *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 31.

¹⁸ M. și W. Kneale, *op. cit.*, p. 18.

constructiv, iar nu cel distructiv, ca în cazul sofistilor, care se mulțumeau să solicite o ipoteză de lucru, pentru ca ulterior să o ducă pe aceasta – uneori și prin recursul la greșeli logice, dar și prevalându-se de ignoranța interlocutorilor sau de lipsa lor de atenție – până la consecințe absurde ce decurgeau din ea, dovedind astfel că aceasta trebuie respinsă. Evident, sofistii versați în arta elocinței și a eristicii puteau face acest lucru, chiar cu două teze contradictorii, ca în celebrul exemplu în care doi sofisti alegeau două grupuri de oameni, unul dintre ei susținea teza A, altul teza ~ A, convingeau cele două grupuri, iar apoi făceau schimb de locuri și convingeau fiecare grup de contradictoria tezei respective. Este greu de spus dacă Platon a avut așa ceva în vedere, dar este probabil că a sesizat, cel puțin la nivel intuitiv, necesitatea respectării principiilor logicii¹⁹ și a înțeles că maniera în care sofistii practicau dialectica era mai mult decât discutabilă. Prin urmare, chiar dacă Platon se folosește de dialectică pentru a distruge unele ipoteze, scopul său este acela de a ridica pe interlocutor dincolo de simpla părere, spre știință, și nicidecum de a-l împinge și mai mult în confuzie. În aceste condiții, dialogurile platonice nu se rezumă la a induce ideea că nu se poate ști nimic, deci căutarea cunoașterii nu merită efortul (cum procedau sofistii), ci urmăresc să arate că, deși oamenii cred că știu ceva, și sunt foarte siguri de acel lucru, ei, de fapt, nu știu, deci trebuie să cerceteze mai departe. Această atitudine dă un cu totul alt sens dialecticii platoniciene, și anume sensul ei ascendent²⁰, de ridicare la idee, deci de depășire a simplei aparențe și de căutare a esenței²¹. În mod evident, această accepțiune a dialecticii are un sens pozitiv²², adică prin ea se urmărește fixarea unor puncte de sprijin pentru întregul sistem de idei. Lucrul apare și mai evident dacă se ține cont de faptul că scopul ca atare al utilizării dialecticii este tocmai găsirea definiției²³. Acest sens al dialecticii – metodă de căutare a definiției prin recursul la diviziune dihotomică²⁴ – îl va determina pe Hegel să afirme că meritul lui Platon este acela de a fi adus în discuție forma infinitului, adică forma gândirii, respingând formele finite ale intuiției și reprezentării²⁵. Finitul, specific sensibilității și reprezentării, este mereu caracterizat de trecerea în altul, nu fiindcă prin sine, deci nu poate ține de știință, de cunoașterea ideilor eterne. Urmând interpretarea hegeliană, concluzia care se desprinde este că Platon a stabilit, o dată pentru totdeauna, că formele logice trebuie să aibă caracterul universalității și să fie de natura gândirii, anticipând, într-un fel, tezele aristotelice privitoare la caracterul inefabil al individualului și la plasarea *in mente* a formelor logicii. Mai precis, potrivit lui Hegel, Platon nu accepta că logica poate opera cu nume proprii sau indivizi, ea trebuind să se ocupe de concepte universale.

Nu în ultimul rând, trebuie menționată contribuția lui Platon în ceea ce privește rolul negativului în logică, la acest nivel, el despărțindu-se categoric de eleați²⁶. Astfel, problema negativului se pune atât în legătură cu metoda diviziunii, cât și în legătură cu discuția referitoare la genurile supreme, în dialogul *Sofistul*. Cele două aspecte sunt intrinsec legate, din vreme ce definirea unui lucru duce, prin metoda diviziunii, la ideea acelui lucru dar, în același timp, acel lucru este numai întrucât participă la genurile contrare. Astfel, la fiecare nivel al diviziunii, lucrul este mai bine circumscris (adică este fixat la nivelul identității, al Aceluiași) tocmai prin diferențierea sa de Altul²⁷. Prin

¹⁹ A. Dumitriu consideră că el le-a și exprimat explicit, chiar dacă nu în mod sistematic, în cadrul unei tratări riguroase a logicii. Vezi *Istoria logicii*, vol. I, ed. cit., p. 156-157.

²⁰ *Ibidem*, p. 149.

²¹ Vezi Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 38.

²² M. și W. Kneale, *op. cit.*, p. 18.

²³ *Ibidem*, p. 19. Vezi și Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 38.

²⁴ Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 39.

²⁵ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei I*, ed. cit., p. 505.

²⁶ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei I*, ed. cit., p. 512-513.

²⁷ Vezi Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice*, în Platon, *op. cit.*, p. 44-45.

urmare, niciodată definiția nu poate fi găsită numai prin recursul la Același, la identitate, ci mereu prin recursul la Altul. Dincolo de acest lucru, mai importantă este folosirea, de către Platon, a negativului în cadrul tablei genurilor supreme. Astfel, în cadrul relațiilor ce se stabilesc între genurile supreme – relații a căror natură nu este foarte clară dar care, oricum, ar trebui să fie diferite de relațiile ce se stabilesc între lucrurile sensibile și idei²⁸ – puterea negativului se extinde peste tot, din vreme ce genurile supreme sunt permanent raportate la contrarul lor. Această putere a negativului este mai evidentă în cazul cuplului Același (identitate) – Altul (diferență, alteritate). Astfel, Același se determină, ca gen suprem, prin faptul că este altul sau diferit față de Altul; deci, participă la Altul. Pe de altă parte, Altul se determină ca fiind același sau identic cu sine, deci participă la Același. Sunt ușor de recunoscut aici elemente ale gândirii speculative hegeliene, și în special acest concept al trecerii unei determinații în contrarul ei și fixării acesteia prin raportare la contrarul ei, schemă folosită de Hegel peste tot în prima parte a logicii sale, *Logica obiectivă*. Această situație îl îndreptățește pe Hegel să se refere la unitatea contrariilor și să afirme că Platon face dreptate negativului prin tabla sa a genurilor supreme²⁹.

Evident, s-a mai putea vorbi și despre alte contribuții ale lui Platon la evoluția logicii, dar acestea își găsesc o tratare mult mai detaliată în operele lui Aristotel, ceea ce face ca lui Platon să îi revină numai meritul de a le fi descoperit primul. De pildă, este sigur că Platon a intuit ideea silogismului și că metoda diviziunii este o anticipare a doctrinei silogismului dezvoltată remarcabil de către Aristotel. Unii istorici ai logicii consideră chiar faptul că silogismul este o formă a diviziunii³⁰, aceasta din urmă fiind chiar mai precisă. S-a făcut referire chiar și la o plasare a genurilor supreme în cupluri dialectice³¹, precum și la contribuțiile sale privitoare la relația dintre gândire și limbaj. Acestea din urmă sunt cu atât mai importante cu cât reprezintă o replică la adresa identificării ilicite făcute de sofști între gândire și limbaj³². Aceste idei vor fi reluate de Aristotel sub diverse forme și își vor găsi o tratare sistematică și detaliată în lucrările celui mai important continuator al lui Platon.

²⁸ *Ibidem*, p. 43. Al. Surdu argumentează că relațiile ar putea fi de amestec sau participare, dar că există riscul ca folosirea acestor termeni să genereze confuzii.

²⁹ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. I*, ed. cit., p. 510.

³⁰ A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 154-156.

³¹ *Ibidem*, p. 152. Teza aceasta apare și la D. Bădărău, în (1986), *Categoriile lui Aristotel*, în *Scrieri alese I*, Ed. Academiei Române, București.

³² A. Dumitriu, *op. cit.*, 157-158.